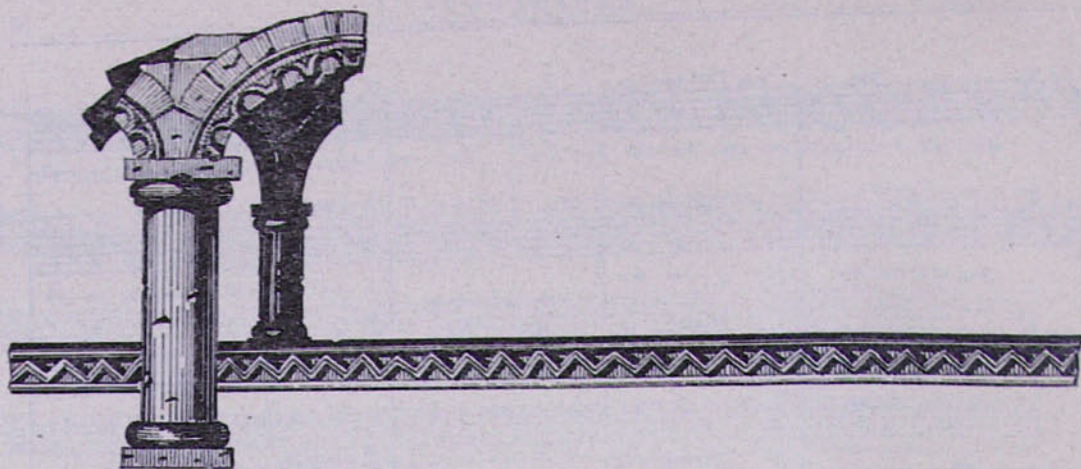

ՅՈՒ. Ա. ԹԱՄԱՆՅԱՆ

(Ճարտարապետ)

ՎԱՅՈՑ ԶՈՐԻ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԸ

Պատմական կառուցումներով հարուստ Վայոց ձորը վաղուց ի վեր գրավել է և շարունակում է գրավել թե՛ գիտնականների և թե՛ զբոսաշրջիկների ուշադրությունը:

Այդ հանգամանքը նպաստեց վերանորոգման աշխատանքների ընդլայնմանը հատկապես Եղեգնաձորի շրջանում, ուր Սեյիմի քարավանատնից և Ամաղուի Նորավանքից հետո մասնակի աշխատանքներ էին կազմակերպվել Հարատեսի վանքի գավթի վրա, Արենիի, Սպիտակավորի եկեղեցիների և, վերջապես, Ալայազի Զորաց տաճարի և ս. Կարապետ եկեղեցու վերանորոգման ուղղությամբ:

Ալայազ գյուղը¹ (պատմական Եղեգիս), չափազանց հարուստ լինելով հուշարձաններով, միջնադարի արվեստի և ճարտարապետության պատմության համար քացառիկ նշանակություն է ունեցել և իր կոթողներով ներկայացնում է մի փոքր թանգարան քաղերկրի տակ:

Այստեղ ամեն քաղաքիտիսին կարող էս

հանդիպել կառուցումների մնացորդների, խաչքարերի և տապանաքարերի պահպանված և կիսավեր պատուհիկների և այլ քեկորների: Այդ կառուցումներից շատ-շատերը մեզ էին հասել կիսավեր, քայքայված վիճակում, ուստի նրանց կյանքի հարատևման հարցը դարձել էր օրակարգի հարց և պահանջում էր անհապաղ միջամտություն: Մոտ ժամանակներս վերականգնման աշխատանքների շնորհիվ վերջնական կործանումից փրկվեց Զորաց տաճարը: Ապա աշխատանքներն ընթացան ս. Կարապետ եկեղեցու վերականգնման ուղղությամբ և 1976 թվականին ավարտվեցին: Ս. Կարապետ եկեղեցին գտնվում է գյուղի արևելյան մասում, Զորաց տաճարից արևմուտք, մոտ 250—300 մետր հեռավորության վրա:

Եկեղեցին իր չափերով մեծ չէ: Ուղղանկյուն հատակագծի մեջ տեղավորված է սրահը՝ արևելյան արսիդով: Գմբեթակիր կամարները հենվում են արսիդան եզրող պատերի և երկայնական պատերին կից մույթերի վրա, որոնց վրա վեր է խոյանում կլոր թմբուկով և սրածայր վեղարով գմբեթը: Այսպիսով ստացվում է գմբեթային մի

¹ Հ. Ս. Եղիազարյան, Ազիզբեկովի շրջանի կուլտուրայի հուշարձանները, Երևան, 1955, էջ 59:

փոքր կառուցվածք: Արևմտյան պատի և մույթերի միջև ստացվում են փոքր տարածություններ, ուր տեղադրված է մկրտարանը, հյուսիսային պատի մեջ և մի փոքր խորշ հարավային պատում:

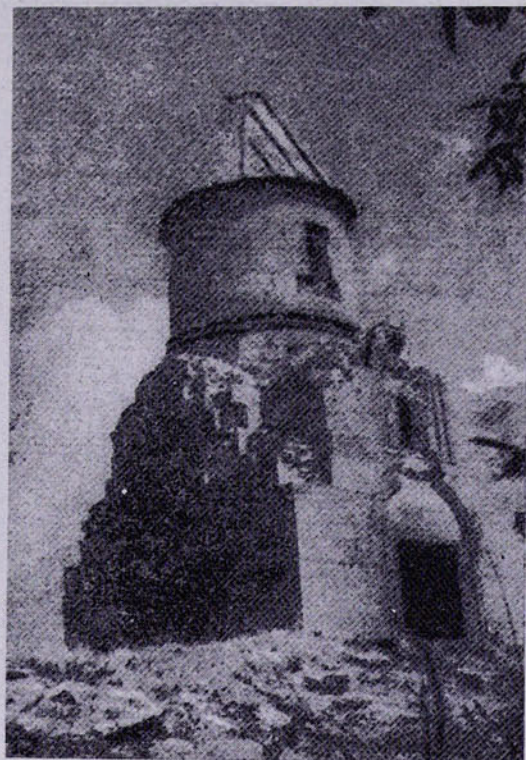
Անցումը գմբեջատակ քառակուսուց դեպի կլոր թմբուկն իրականացված է առագաստների միջոցով: Ներսի հարդարանքը, վերից վար ձգվող կիսաայունները, արքիդան բոլորող գոտին, ճակատների լուծումը հատ-

քանդակված են երկու օձանման գլուխներ: Արեգակի ժամացույցի վրա փորագրված տառանշանները փաստորեն միակ տառանշաններն են, որոնք պահպանվել են եկեղեցու պատերին:

Մեզ հասած կառուցվածքը հիմնականում կանգուն էր, սակայն նրա ճակատների զգալի մասի քարերը տեղաշարժվել էին և մի մասն էլ բացակայում էր: Թմբուկը ուժեղ ստորգետնյա հարվածի հետևանքով

Նկ. № 1. Ս. Կարապետ եկեղեցին վերանորոգումից առաջ

Նկ. № 2. Ս. Կարապետ եկեղեցին վերանորոգումից առաջ

կապես արևմտյան պատուհանի երեսկալի հետ միասին հաստատում են կառուցվածքի պատկանելությունը Եղեգիսի ծաղկման երկրորդ շրջանին, հատկապես 13-րդ դարի վերջին քառորդին:

Հատակագծային չափերը մեծ չեն, 5,3 և 6,8-ի վրա, սակայն կառուցվածքների վերապացիկ համաչափությունները (բարձրությունը շուրջ 13 մետր) մույնպես թույլ են տալիս դասելու նրան 13-րդ դարի վերջին կառուցված հուշարձանների շարքը: Հարավային ճակատի պատուհանի պսակի հիմքում տեղադրված է արեգակի ժամացույց՝ թվերի փոխարեն փորագրված տառանշաններով: Իսկ պսակի վերևի մասում

որոշ չափով ոլորվել էր և պատուհաններին մոտ գտնվող երեսապատերը անջատվել էին շաղախից և դուրս փքվել (Նկ. № 1 և № 2):

Վեղարի ծածկի ստորին մասերը բավականին լավ էին պահպանվել, և միայն տուժել էր նրա վերին մասը: Ծակտոնների քիվերի և մասամբ երեսապատերի բացակայության պատճառով թափվել էին տանիքների սալերը, և չէին պահպանում կառուցվածքը մթնոլորտային տեղումներից:

Վայր ընկած բոլոր քարերը հեռացվել էին հուշարձանից և օգտագործվել այլ նպատակների համար: Նման երևույթ տեղի էր ունեցել նաև Զորաց եկեղեցում:

Արևմտյան ճակատի վրա նշմարվում էին կրաշաղախի մնացորդների հետքեր, որոնք կարող էին մնացած լինել կից կառուցված սրահից կամ զանգակատնից: Սակայն արտաքինից ոչ մի հետք չէր նշմարվում:

Վերանորոգման նախագիծ կազմելիս մենք օգտագործեցինք ճարտարապետներ Ա. Հարությունյանի, Ն. Պապուշյանի և Գ. Տոնոյանի՝ 1957 թվականին կատարած չափագրությունները և մեր՝ տեղում կատարած ճշտումներն ու մասնակի չափումները:

Ծակատներում արտահայտված բոլոր հորիզոնական քիվերը և ուղղաձիգ միջերը վերականգնված են ըստ հուշարձանի վրա պահպանված տվյալների: Արևելյան ճակատի վրա պահպանված մի կտոր քիվի շնորհիվ հնարավոր դարձավ վերականգնել ամբողջ ճակատների քիվերը և ոչ միայն ըստ տրամատի, այլ որոշել նրանց միջերը: Ծակտոնների թեքությունները որոշվում էին նույնպես ըստ պահպանված հետքերի հյուսիսային և հարավային ճակատների վրա: Գմբեթային քառակուսիների (տուրբաների) վերականգնումն անհրաժեշտություն էր հուշարձանի համար: Բարդ էր որոշել ցածր լանջերի հորիզոնական քիվերի տեղադրման բարձրությունը և նրանց արևելյան ու արևմտյան ճակատներում արտահայտվող թեքությունները: Այդ հարցի լուծմանը շատ նպաստեց հյուսիսային ճակատի վրա պահպանված երեսապատի մնացորդը, որը հանդիսանում էր անմիջապես քիվի տեղադրման հենարանը: Այսպիսով լուծվեց ցածր լանջերի հորիզոնական քիվերի տեղադրման միջի հարցը: Նրանց թեքության որոշման հարցն արդեն մեծ դժարություն չէր ներկայացնում, որովհետև այն սովորաբար զուգահեռ է լինում ճակտոնների քիվերի ուղղությամբ:

Նախագծում ընտրված ուղղությունն իսկ և իսկ համընկավ տեղում երեսապատերի վրա պահպանված կրաշաղախի հետքին: Այսպիսով մեր կռահումները միանգամայն արդարացվեցին:

Թմբուկի երեսապատերի հետ տեղի էր ունեցել հետևյալը՝ նրանք մաս-մաս խարխուլվել էին և, անջատվելով շաղախից, դուրս փքվել: Նախագծում այդ հարցերը լուծվեցին մասնակի վերաշարումներով:

Թմբուկի պակտող քիվը և նրա տակ երկու շարք երեսապատերը համարյա չէին ենթարկվել դեֆորմացիայի, ուստի այդ մասը մնաց նախագծում առանց փոփոխության, և դրա հետ կապված վեղարի տանիքի սալերի ստորին քարերը նույնպես մնացին իրենց տեղում, առանց փոփոխության:

Նախագիծը նախատեսում էր միայն

լրացնել վեղարի ծածկասալերի վերին մասը՝ տեղադրելով խնձորակի քարը:

Արևմտյան ճակատի պատուհանի երեսակալի հարցը լուծվում էր առանց դժվարությունների, սակայն պատուհանի բացվածքին անմիջապես հպվող մասում տեղադրվում էին ձևավոր քարեր, որոնցից տեղում պահպանվել էր ընդամենը մեկը, իսկ մնացածների հարցը պահանջում էր լրացուցիչ ուսումնասիրություններ:

Ներսում խիստ քանդվել էին թմբուկի պատուհանների մոտի երեսապատերը, որոնք նախատեսվում էին վերաշարել և նոր քարերով լրացնել պակասող մասերը: Արևելյան կոնխայի և արևմտյան թաղի մեջ առաջացած քանդված մասերը լրացվում էին նոր քարով: Բեմի ձևավոր մասի քարերից պահպանվել էին մի քանի կտոր քար, և անհրաժեշտ էր վերականգնել այն՝ լրացնելով գոյություն ունեցող շրջանակը, և բեմ բարձրանալու համար տեղադրել ստիճաններ, որոնց տեղը գծագրվում էր:

Նախագծով նախատեսվում էր կատարել ներսի սալահատակումը նոր տաշված բազալտե սալերից, որովհետև հինից ոչ մի նմուշ չէր պահպանվել: Մաքրման աշխատանքների շնորհիվ, որոնք շատ քիչ նյութ տվեցին, այնուամենայնիվ պարզվեց արևմտյան կից կառուցվածքի հատակագիծը, որը մի փոքր սրահ էր ներկայացնում կառուցված անմշակ քարերից և, հավանաբար, շատ ուշ շրջանի գործ էր: Այդ սրահի ճարտարապետական արժեքը բարձր չէ, և նա մնաց հենց այն վիճակում, ինչ վիճակում հայտնաբերվել էր: Սակայն այդ սրահի պատի մեջ, արևմտյան մուտքի մոտ, գտնվեց մի քարե քանդակ, բավական ուժավորված առյուծի կերպարանքով:

Այդ քանդակի բուն նշանակությունը մեզ չհաջողվեց պարզել, սակայն դա արվեստի անկիճեղի գործ է, և սխալված չենք լինի, եթե առաջարկենք այն տեղափոխել և պահել թանգարանում: Եկեղեցու արևմտյան շքամուտքի մոտ հայտնաբերվել է իրար կողք-կողքի դրված փոքր խաչքարերից պատ, որը տեղադրված է եղել մուտքի շեմից ցած:

Մաքրման աշխատանքների շնորհիվ հայտնաբերվեց ծածկի սալի մի բեկոր, հատկապես քիվի վրա հենվող սալի, որի վրա արված քառորդ շրջան գոգավորությունը միաձուլվում էր քիվին, և չնայած աճում էր վերջինիս ընդհանուր բարձրությունը, սակայն ավելի թեթև էր դիտվում այն:

Այս բոլոր տվյալները եկան լրացնելու մեր կողմից կազմած վերանորոգման նախագիծը, որից հետո հաջորդեցին արդեն

շինարարական - վերականգնման աշխատանքները: Աշխատանքների կազմակերպման տեսակետից այստեղ միակ հնարավոր ուղին առաջին հերթին թմբուկի ամրացումն էր, որից հետո միայն հնարավոր կլիներ վերականգնել վեղարի ծածկասալերը և ապա մնացած բոլոր նախատեսված մասերը: Թմբուկը վերաշարվեց մաս-մաս, որը հնարավորություն տվեց անաղարտ մասերին ձեռք չտալ և վերականգնել միայն վնաս-

Նույնը վերաբերվում է հատակի սալերին, որոնք լիովին բացակայում էին:

Հուշարձանի վերանորոգումից հետո կատարվեց պատերի մաքրում ծորած շաղախներից և իրականացվեց ջրհեռացումը (նկ. № 3 և № 4):

Հողին արտաքին թեքություն հաղորդվեց, որը և հանդիսացավ ջրհեռացման միջոցառումը:

Վերանորոգման աշխատանքները կատա-

Նկ. № 3. Ս. Կարապետ եկեղեցին վերանորոգումից հետո

Նկ. № 4. Ս. Կարապետ եկեղեցին վերանորոգումից հետո

ված մասերը՝ հիմնականում վերաշարելով և պահանջվող տեղերում լրացնելով նոր քարով:

Նշված աշխատանքներն ավարտելուց հետո հնարավոր էր ամրացնել արսիդայի կոնիսայի և արևմտյան թաղի քարերը և անցնել ճակտոնների երեսապատերի քիվերի և, վերջապես, ծածկասալերի իրականացմանը:

Վերաշարվող երեսապատերի քանակը շատ չէր: Այդ բացատրվում է նրանով, որ քիչ թե շատ թույլ վիճակում գտնվող քարերը ժամանակի ընթացքում պոկվել և օգտագործվել են այլ նպատակների համար: Ուստի հիմնականում կատարվում էր նոր քարերի տաշի և շարի աշխատանքները:

րում էր Պ. Մարաբյանի քարտաշ-որմնադիրների քրիզադը՝ ճարտարապետ Ա. Արախանյանի մասնագիտական ղեկավարությամբ: Հեղինակային հսկողությունը կատարում էին դոկտ.-պրոֆ. Վ. Հարությունյանը և տողերիս հեղինակը: Տաշելու և շարելու բազալտ քարը հիմնականում տեղափոխվում էր Սիսիանից:

Ջորաց տաճարից և ս. Կարապետ եկեղեցուց հարավ, ձորի մեջ, թեք լանջի ստորոտի մոտ, հայտնաբերված ճակատակալ քարը, ծածկված բարձրաքանդակներով, իրենից ներկայացնում է որմնափակ խաչքարերից մի մոնումենտալ կառուցվածքի մնացորդ (նկ. № 5):

Ս. Բարխուդարյանն այսպես է բնորոշում

Նկ. № 5. Որմնափակ զույգ խաչքարեր

ալդ կառուցվածքը. «Որմնափակ գույգ խաչ-
քարեր, մեծ և գեղաքանդակ, շրջափակող
բոլոր մասերը քանդված են: Կանգուն խաչ-
քարերը կիսով չափ ծածկված են լանջից
սահող հող ու քարով: Տեղում է գտնվում
նաև կիսակամար ճակատաքարը. արձանա-
գրության պահպանված մասերից կարելի
է շարահարել»²:

Արձանագրությունից պարզվում է, որ այն
կառուցվել է 1273 թվականին, Սմբատի իշ-
խանության օրոք:

Այս որմնափակ խաչքարի վերականգն-
ման համար նախատեսվում է կառուցել
հեննապատ, որը կարգելակի լանջով հոսող
ջրերի ողողումը, ապա հնարավորին չա-
փով եղած քարերով վերականգնել կառուց-

վածքը: Այս աշխատանքներն արդեն ձեռ-
նարկված են: Ծակատակալ քարն ընկած է
իր քանդակազարդ երեսով դեպի վեր և են-
թարկվում է բնության ուժերի քայքայմանը,
որի հետևանքով եղծված են թե՛ ար-
ձանագրության տառերը և թե՛ քանդակա-
զարդերը:

Պատմական հուշարձանների պահպան-
ման Հայկական ընկերության միջոցներով,
սկսած 1964 թվականից, վերականգնվել են
մեկ տասնյակից ավելի հուշարձաններ:

Այդ փաստը ինքնին խոշոր նշանակու-
թյուն է ձեռք բերում, հատկապես մեր օրե-
րում, երբ դեռ շատ և շատ փոքր ու մեծ
պատմական կառուցումներ անհամբեր
սպասում են իրենց վերականգնմանը:

Ահա այդպիսի ժողովրդական միջոցնե-
րով վերանորոգվել է նաև ս. Կարապետ
եկեղեցին:

² Ս. Բարխուդարյան, Դիվան հայ վիմագրության,
հատոր 3, Երևան, 1967, էջ 116:

